
KORA ÚJKOR

Újabb kutatások a Tridentinumról

Jól ismert tény, hogy a reformáció évszázadának katolikus részről legjelentősebb egyháztörténeti eseménye az észak-itáliai Trento városában játszódtott le, s ez a Trienti Zsinat (Concilium Tridentinum, Concilio di Trento, 1543–1563) néven lett ismeretes az európai kereszténység múltjában. Az egyháztörténeten messze túlmutató jelentősége volt a zsinatnak: a kontinens vallási egysége volt a tét, de ezen túl a pápaság és a német-római császárság viszonya is függvényévé vált a német–olasz nyelvterület határán fekvő városkában hozott határozatoknak és állásfoglalásoknak. V. Károly császár a Luther fellépése és kiátkozása utáni helyzet rendeződését várta tőle, a pápai kúria viszont a tradíciók megőrzése és a reformok vállalása között ingadozva kereste a megoldást a korrumpálódott egyházi szervezet megújítására, s ezáltal a vallási egység helyreállítására. A nevezetes zsinat lezárásának 450. évfordulóján, 2013-ban érthető módon több megemlékezésre is sor került, s ezek között helyet kaptak olyan nemzetközi tudományos konferenciák is, amelyeknek anyagát azóta rangos kiadók publikálták, s az új kutatási eredmények közzététele révén a concilium korszerű értelmezését kívánják bemutatni. Erre már csak azért is irányulhat fokozott figyelem, mert a zsinat tevékenységének megítélése évszázadok óta vitatott: protestáns oldalról ellenreformációs jellegét szokták hangsúlyozni, míg katolikus részről mindig is a megújulás mozzanatának kimutatása kapott nagyobb nyomatékot. A zsinat történetének klasszikus feldolgozását mindeddig *Hubert Jedin* monográfiája (*Die Geschichte des Konzils von Trient, I–III*, Freiburg, 1951–1970) jelentette, mivel azonban az azóta eltelt közel fél évszázad új levéltári anyagot hozott felszínre és új összefüggéseket világított meg, indokoltnak mutatkozott a jubileum évében a frissebb eredmények és értelmezések számbavétele. Az érdeklődést még az is fokozhatja, hogy napirenden van a Luther-évforduló, kérdés tehát, hogy a reformáció fellépésével kialakult konfesszionális álláspontok miképpen viszonyulnak egymáshoz az évszázadok múltán.

Jelen tanulmánykötetben a Freiburgi Érsekség Katolikus Akadémiáján 2013 szeptemberében szervezett tanácskozás előadásai láttak napvilágot *Peter Walter* freiburgi és *Günther Wassilowsky* innsbrucki teológiaprofesszor szerkesztésében, az Aschendorff Kiadó hagyományú reformáció-történeti sorozatának 163. darabjaként. A 23 terjedelmes tanulmányt közreadó kötet új kutatások alapján aktuális összefüggésekbe helyezi a zsinat történetét, így a jövőben eredményei megkerülhetetlenek lesznek az európai egyháztörténet számára.

Előljáróban a kötet egyik szerkesztője a concilium historiográfiáját tekinti át, beilleszti azt a katolikus felekezeti kultúra (*katholische Konfessionskultur*) történetébe (G. Wassilowsky). Szerinte minden vallás és felekezet eredetét mítoszok övezik, s az ilyen szimbolikus elbeszélések alakítják ki a konfesszi-onális identitástudatokat. Történeti munkák és populáris legendák, grafikák és festmények egyaránt terjesztik az efféle narratívákat, hiedelmeket, s ezek összessége beletartozik az ún. *Konfessionskultur* fogalmába. A Tridentinumról a protestáns és a katolikus reflexiók már a XVI. századtól kezdve megoszlottak. Az előbbiek csupán a reformatori teológia elleni fellépést és a pápai önkényt látták benne, kaotikusnak és illegitimnek mutatták be, az utóbbiak viszont éppen a rendteremtést, az alapvető dogmák tisztázását, a liturgia egységesítését, az egyházfegyelem megszilárdításának törekvését emelték legfőbb jellemzőivé. Ezt a kétféle megítélést a korabeli ábrázolásokkal is szemlélteti a szerző: míg az egyik ábrán példás rendben ülnek a Santa Maria Maggiore dómban a zsinati résztvevők, a másikon kaotikus tömegjelenet sugalmazza az ottani tevékenység hiteltelenségét. A zsinat teológiatörténeti megítélése a későbbiekben is ambivalensnek mutatkozott, mivel a modern szakirodalom egy része is antiprotestáns vonásait hangoztatja, másik része viszont arra utal, hogy több vitás kérdésben a rugalmas álláspont juthatott érvényre, főként ott, ahol a résztvevők is eltérő nézeteket képviseltek (pl. a Maria Immaculata kérdésében, a püspökavató szentség jellegét tekintve és sok egyéb téren is). A továbbiakban a szerző a zsinati dekrétumoknak a következő évszázadok katolikus dogmaértelmezésére és kegyességére gyakorolt hatását veszi szemügyre, egészen a XX. századi zsinatokig követi útjukat. Példáiból kiderül, hogy már a posztridentinus korban, az ún. „barokk-katolicizmus” idején is több tekintetben módosultak a trienti elvek, a napi kegyességi gyakorlat árnyalta az elvi álláspontokat, egyes határozatokat pedig felülírtak az újabb kihívások és társadalmi kontextusok.

A tartalmas bevezető tanulmány után illesztették be a szerkesztők *Kurt Koch* freiburgi bíborosérsek jubileumi ünnepi szónoklatát, amely 2013. szeptember 18-án hangzott el a freiburgi dómban. Mind a főpásztori beszéd,

mind pedig annak bevezetése (*Robert Zollitsch* emeritus érsek tollából) kifejezésre juttatja azt a reményt, hogy a zsinat történetének az eddigieknél adatgazdagabb feltárása és korszerűbb szemléletmódja újabb impulzusokat adhat a XXI. századi aktuális ökumenikus törekvéseknek.

A kötet ennyi bevezetés után négy nagyobb egységre tagolva tárgyalja a zsinat lefolyásának, visszhangjának és emlékezetének egyes mozzanatait, majd egy rangos vita ismertetése s egy összegző fejezet zárja a tanulmányok sorát.

Az értekezések első csoportja a Tridentinumot mint emlékezhelyet (*lieu de memoire*) mutatja be, s ezzel a történettudomány egyik új kutatási irányába, az emlékezettörténet körébe kapcsolja be a témát. Joggal, mivel az évszázadok során számos különféle értelmezése és átértelmezése jelent meg a zsinatnak, a róla kialakult eszmecsere máig eleven. A katolikus egyházon belül is éles konfliktus alakult ki a Trient-tradíció hívei és az azt ellenzők között. Olyannyira, hogy egy pápai kiközösítés lett a végpontja a tradicionális felfogás és az állandó megújítás, a *semper reformare* elve közötti feszültségnek: Marcel Lefebvre (1905–1991) francia érsek ugyanis a XX. században is a Tridentinum szellemiségét és határozatait tartotta érvényeseknek, nem fogadta el a II. vatikáni zsinat intézkedéseit, a hagyományos katolikus liturgia megőrzéséért állt ki, elítélte az ökumenikus mozgalmat, szemben a Vatikánnal. Megalapította a Szent X. Pius Papi Társaságot (FS-SPX), ennek 1988-ban négy püspökét önkényesen kinevezte, ami viszont maga után vonta kiközösítését a katolikus egyházból. Ezt a folyamatot mutatja be egy részletes tanulmány, amely a francia főpap erősen konzervatív Trient-képét vette górcső alá (*Joachim Schmiedl*).

Egy másik tanulmány a XIX. századi katolicizmus Trient-értelmezését tárgyalja. Kitűnik ebből, hogy a francia forradalom utáni elvilágiasodás kríziséből kiutat kereső egyház a Tridentinumra hivatkozva igyekezett történeti kontinuitását bizonyítani, konstruált egyházképet alkotott, a zsinatot tekintette támpontnak a morálisan romlottként jellemzett saját korszakával szemben (*Hubert Wolf*). Szerinte az „invention of tradition” korszaka ez, amelynek zsinatismeretét nem a történeti tények, hanem az elképzelések határozták meg, ezért javasolja erre a „Trient-Imaginatio” kifejezést. A helyzet majd akkor változik meg, amikor a zsinati akták 1881-től, XIII. Leó pápa rendelkezése nyomán a Vatikáni Titkos Levéltárban kutathatók lesznek, s a Görres-Gesellschaft jóvoltából megkezdődik tudományos igényű feldolgozásuk és közreadásuk.

Érthető módon önálló értekezés foglalkozik a XVII. század két nagy Trient-narrációjával: Paolo Sarpi szervita szerzetes és a jezsuita Sforza Pallavi-

cino vitájával (Andreea Badea). Ismeretes, hogy a pápai udvarral szemben-álló, a velencei Signoria egyházügyi jogtanácsosaként működő Sarpi éles kritikát fogalmazott meg a pápai önkény ellen, s a zsinat történetét is ennek megfelelő ellenérzéssel írta meg (*Istoria del Concilio Tridentino*, 1619). Velence szembeszegült az Apostoli Szentszék teokratikusnak minősített törekvéseivel, amelyek Trient szellemében fogantak, s igyekeztek az egyház joghatóságát kiterjeszteni, birtokigényeit érvényesíteni, intézményeit és azok javait az állami törekvésekkel szemben megóvni. Sarpi tollán a zsinat a Szentszék hatalmi törekvéseinek kiszolgálójaként s a modern államberendezkedés gátjaként tűnt fel, erre született meg jezsuita vitapartnerének válassza. A tanulmány szerzőjének véleménye szerint mindkét vitázó félnek volt részigazsága, a monarchista és a kúriai szemlélet összetűzését véli felfedezhetőnek a két felfogás vitájában. Logikus, hogy az eddig elmondottakat a protestáns Tridentinum-értelmezésről szóló tanulmány követi, s ez a kétely, a tartózkodás, az elutasítás, a csalódás és teljes elvetés fázisain át kíséri a vélemények történetét, megjegyezve azonban, hogy a zsinat történeti perspektívába állítása és mind behatóbb vizsgálata nyeresége az európai keresztény egyháztörténetnek (*Herman J. Selderhuis*).

A második egységben helyet kapó referátumok a zsinat teológiai vitáit elemzik és eredményeit teszik mérlegre, vizsgálják a dogmatikai álláspontoknak a középkori szerzetesi iskolákhoz fűződő viszonyát. Szó esik itt a humanizmus és tomizmus zsinati jelenlétéről (*Ulrich G. Leinsle*), az agusztinianizmus érvényesüléséről (*Mathijs Lamberigts*), a későközépkori teológiának és bibliai korrektúrának a zsinati üdvözülés-dekrétumban vitt szerepéről (*Volker Leppin*) és a trienti jezsuiták utolsó kenet-értelmezéséről (*Niccolo Steiner*). Mindez pregnáns illusztrációja annak, hogy a korszak teológiatörténete igen bonyolult kölcsönhatások között formálódott, régi és újabb eszmetörténeti szálakból szövődött az ún. „barokk-katolicizmus” kategóriája.

A harmadik egységben helyet kapó tanulmányok a zsinatnak a pápai kúria újjászervezésére gyakorolt hatását elemzik és posttridentinus működésének ismérveit veszik sorra, ez a blokk tehát főként intézménytörténeti szempontot követ. Az egyik szerző azt tekinti át, hogy a „tridentinizmus” miképp hatott a nagy római kongregációkra, az *Index Librorum Prohibitorum* listáit működtető *Congregatio dell'Indice* és a *Sanctum Officium* néven emlegetett inkvizíciós hivatal működésére (*Claus Arnold*). Ma már a nemzetközi szakirodalomban jól ismert Bujunda-féle indexkiadások révén jól követhetőek az egyes tiltólisták változásai, amelyek a kora újkor teológiatörténeti és eszmetörténeti folyamatait tükrözik. Ismert tény, hogy IV. Pál pápa ide-

jén, 1555–1559 között volt a legszigorúbb a tiltott könyvek listája, azon az anyanyelvi Bibliák, a Talmud és Erasmus művei egyaránt szerepeltek, de a zsinat végén a jegyzéknek ún. moderációja jelent meg, amely valamelyest enyhítette a helyzetet. Jelen tanulmány három szerző műveinek inkvizíciós vizsgálatát kíséri figyelemmel: az Aquinói Tamást kritizáló Thomas de Vio Cajetan, valamint a két bíboros, Gasparo Contarini és Johannes Gropper esetét veszi górcső alá. Mindhárom teológus szövegeiben találtak a cenzorok kritikus részleteket, kifogásolható kifejezéseket, ekkor a korrekció, a szöveg tisztítás (expurgatio), a revízió szükségességét írták elő és sokszoros ellenőrzés és megvitatás után adtak csak zöld utat a Tridentinum szellemiségének megfeleltetett szöveg számára..

Egy következő vizsgálódás arra terjed ki, hogy a Szentszék miképpen kívánta vagy tudta érvényesíteni a zsinati dekrétumban kimondott főpapi rezidenciakötelezettséget (*Christian Wiesner*). Ez a helyi adottságoktól nyilván jelentős mértékben függött. A további dolgozatok közül az egyik a zsinat és a pápai nunciusok kapcsolatát tekinti át (*Alexander Koller*), a másik pedig a poszttridentinus püspökkinevezések lefolyását szemléli (*Rainald Becker*).

A zsinat recepciójáról szólnak a negyedik tematikai egység tanulmányai, amelyek a különböző tudománysszakok szempontjaiból teszik mérlegre a nagy tanácskozás eredményeit. Vajon hozott-e a zsinat újdonságot, reformot a liturgiában? – teszi fel a kérdést az erfurti egyetem liturgiátörténész professzora (*Benedikt Kranemann*). Válasza szerint nem lehet e téren áttörésről, látványos és azonnali fordulatról beszélni, a szertartások formái – énekek, kórusok, zenei betétek, imakönyvek, misszálék, öltözetek, rítusok, kegyességi szokások – a zsinat után csak fokozatosan változtak, térben és időben a helyi sajátságokhoz alkalmazkodva jelentek meg, noha mindenütt (Európában és a tengerentúli katolikus missziókban is) a trienti dekrétumokra hivatkoztak. Az uniformizálási törekvést gyakran módosították, színezték a lokális hagyományok. Míg ez a tanulmány a zenetörténet szempontját kapcsolja be a téma szemléletébe, addig a következő az egyházművészet oldaláról közelít a témához (*Philipp Zizlsperger*). A szerző jól válogatott képanyaggal illusztrálja fejtegetéseit. Köztudott, hogy a reformáció nyomán a legélesebb polémia a képek és szobrok tisztelete, csodatévő erejük, templomi elhelyezésük körül lángolt fel, Trientben erre választ kellett találni. A legutolsó határozatok egyike (1563. december 3.) hozta meg a döntést, amely szerint kegyképek a templomokban elhelyezhetők, s ezzel a II. niceai zsinat álláspontja maradt érvényben. Hangsúlyt kapott azonban, hogy a szentek ábrázolásai nem szubsztanciális, hanem csak külső hasonlóságot

(similitudo) tükröznek, s a csodákat sem a szenteket csupán felidéző képek teszik, hanem a hívők hite az isteni gondviselésben. Nem véletlen, hogy ebben az ókeresztény kor óta vitatott, bonyolult témában húsz évvel a zsinat után Gabriele Paleotti bíboros terjedelmes monográfiát szentelt az egyházi képhasználat témájának (*Discorso intorno alle immagini sacre e profane*, 1582), propagálni kívánta a tanító és megindító céllal készült művészeti alkotásokat, de a hitéletre károsnak minősített ábrázolások tilalmát is megfogalmazta. Hosszú története van ezután annak, hogy a gyakorlatban mindez miként realizálódott a következő évszázadok során.

Lazábban kapcsolódik a főtémához az a tanulmány, amelyik az egyházi és a világi hatalom konfliktusát elemzi a zsinat utáni erővonalak hálózatában (*Klaus Unterburger*). A Szentszék és a Velencei Köztársaság merőben másként értelmezte a társadalmi hierarchiát, s 1605-től kezdődően folyamatosan nőtt köztük a feszültség. Végül V. Pál pápa 1606 áprilisában kiközösítést helyezett kilátásba, s *interdictum* alá helyezte a várost, ez pedig minden katolikus szertartás (misék, temetések stb) ottani tilalmát jelentette. Velence a zsinat előtti államegyházi gyakorlatot kívánta továbbra is fenntartani, míg a pápaság jogot formált minden egyházi intézmény birtoklására és igazgatására. Mivel Paolo Sarpi képzett jogásként védte a város érdekeit, vele szemben a legtekintélyesebb római teológusok léptek fel. A heves polémiában könyvtárnyi kiadvány látott napvilágot, már 1607-ben 66 vitairatot számoltak össze, amelyek közel fele-fele arányban oszlottak meg a szembenálló felek között. Itt jegyezzük meg, hogy Pázmány Péter is kifejtette véleményét egy latin iratban a pápai álláspont támogatására. Ennek a nagy port felkavaró konfliktusnak terjedelmes forrásanyaga kínált alkalmat a szerzőnek arra, hogy a zsinati szellem jogi aspektusait, illetve azoknak következményeit vegye górcső alá. Kétségtelen, hogy hatalmi vetélkedésről volt itt szó, amelynek birtokjogi aspektusai is nyilvánvalóak.

A továbbiakban két tanulmány egy-egy kiemelkedő személyiségnek a Tridentinumhoz való viszonyulását mutatja be egyházi pályafutásuk jellegzetes mozzanatain. Az egyik személy Carlo Borromeo milánói érsek, akit a zsinati szellem reprezentánsaként tartanak számon, s ezt erősíti meg fejtegetéseivel a szerző (*Julia Zunckel*), a másik XIV. Benedek pápa, aki a XVIII. században testesítette meg a trienti főpapi eszményképet, az ő itteni jellemzése is ezt igazolja (*Maria Teresa Fattori*). Mindkét példa a zsinati szellem dinamizmusát és továbbélését illusztrálja. Végül ezt a blokkot egy olyan értekezés zárja, amelyik a katolikus felvilágosodás és jozefinizmus fényében tekint vissza a nagy koncilium eredményeire (*Anton Schindling* és *Dennis Schmidt*). Az elfogadás és elutasítás kettősségét pregnánsan érzékel-

teti a szerzőpáros. Egyfelől ragaszkodás Trient megújító szellemiségéhez, másfelől mégis elutasítása II. József egyházügyi reformjainak: ezt vélik a szerzők kiolvasni a XVIII. század végi katolikus álláspontokból. Úgy látják, korántsem egyházellenességet kell látni a jozefinizmusban, hanem épp a reformok révén a modernizálás útját jelentette volna a felvilágosodás racionalizmusának hitéleti recepciója, ha Wenzel Anton von Kaunitz, Gerhard van Swieten, Ignaz Felbinger, Franz Stephan Rautenstauch és eszmetársaik gondolatvilágát átvették volna. Olyan reformok valósulhattak volna meg, amelyekről már a trienti kardinálisok reformpártja is töprengett, csak hogy akkor – mint tudjuk – nem az ő álláspontjuk jutott diadalra, a reformációtól, a „tévtanoktól” való félelem a rigorózusabb nézeteket konzerválta. Sok szempontból szemben áll ez a fejtegetés az eddigi szakirodalommal, nyilván számos vitát fog még kiváltani az egyháztörténészek körében.

Külön fejezetet kapott a kötetben a nem kevésbé provokatív kérdés: „mennyire tekinthető korszerűnek végül is a kora újkor barokk katolicizmusa? Avagy: mennyire minősíthető barokknak a modern katolicizmus?” A választ egy vitára bízták a szerkesztők: *Peter Hersche* és *Wolfgang Reinhard* eszmecserejét olvashatjuk itt, s ebből pregnánsan kitűnik a zsinat máig ható jelentősége. Hersche merész eszmefuttatása szerint három reformációs korszakot lehet megkülönböztetni, ezek: 1. A XVI. századi protestáns és katolikus megújítási törekvések ideje, azaz a konfesszionalizáció folyamata, 2. a felvilágosodás-kori toleranciaelv és reformkatolicizmus (janzenizmus, muratorianizmus) periódusa, 3. a II. Vatikáni Zsinat utáni korszak (belső megújulás, ökumenizmus). Érthető, hogy ezzel a tetszetős elmélettel szemben azonban ellenvélemények fogalmazódtak meg, s így további kutatási témák is körvonalazódtak.

A kötet zárótanulmányában *Peter Walter* a Tridentinum jubileumait tekinteti át, sorra veszi azokat a történelmi körülményeket, amelyek a megemlékezéseket kiváltották vagy éppen meggátolták. Ellentétben a reformáció jubileumaival, a Tridentinum évszámaait a kora újkorban nem ünnepelték meg. Az első évfordulós ünnepségre 1845-ben, a megnyitás 300. évfordulóján került sor a zsinat városában, majd ezt követte az 1863. évi megemlékező rendezvény. Ekkortól merült fel az igénye a tudományos forráskiadásnak, amely a zsinat történetének teljességre törekvő, hiteles adatokon alapuló feldolgozását célozta meg. Majd 1945 decemberében került sor ismét jubileumi Trient-megemlékezésekre, amelyek a háborús viszonyok ellenére is létrejöttek, s mind Trentóban, mind Rómában a Gregoriana Egyetemen, de ezeken túl Spanyolországban és Portugáliában is konferenciák tárgyalták a Tridentinumot. Ekkoriban indultak meg Hubert Jedin kutatásai, amelyek tu-

dományos igényességgel készült szintézist eredményeztek. Innentől kezdve már kézenfekvő volt a további évfordulók megrendezése 1963-ban és 1995-ben. A legújabb, a 2013 évi konferenciasorozat kiadványai pedig most vannak napirenden, s nyilvánvalóan hozzájárulnak majd a 450 évvel ezelőtti egyháztörténeti események és küzdelmek mélyebb megértéséhez.

Jelen kötet magyar vonatkozásokra nem tér ki, ami részben érthető is, mivel a zsinatnak csak harmadik, befejező szakaszán, 1562/63-ban vettek részt magyarországi főpapok. A pécsi püspök Draskovich György az uralkodót, Dudith András és Kolozsvári János püspökök pedig a magyar klérust képviselték. Kolozsvári rövidesen meghalt, a kiemelkedő humanista műveltségű Dudith hazatérése után nem sokkal kilépett az egyházból, megnősült és Lengyelországban antitrinitáriussá lett, csupán Pécs főpásztora képviselte a továbbiakban a zsinati szellemet. Egyikük neve sem szerepel a jelen kötet egyébként nagy gonddal összeállított névmutatójában, a zsinat kelet-közép-európai hatásáról ugyanis nem szóltak a freiburgi tanácskozás előadói. Remélhetőleg bőségesen fogja azonban ezt a hiányt pótolni az a közeljövőben megjelenő másik konferenciakötet, amely a 2013 októberében Budapesten rendezett nemzetközi Trient-ülésszak anyagát adja majd közre, s a zsinat magyarországi és erdélyi hatását tárgyalja (*Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionalisierung in Ungarn und Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert*).

Összegzésképpen elmondható, hogy a reformáció által elindított konfesszionalizáció folyamatáról, főként ennek katolikus komponenséről jelen kötet sok új információt ad közre, s korántsem csekély mértékben járul hozzá ahhoz, hogy Luther fellépésének 500. évfordulóján árnyaltabban szemlélhessük valamennyi európai keresztény egyház és felekezet történetét.

Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013). Wissenschaftliches Symposium aus Anlass des 450. Jahrestages des Abschlusses des Konzils von Trient. Freiburg in Breisgau, 18–21. September 2013 (A Trienti Zsinat és a katolikus felekezeti kultúra. Tudományos tanácskozás a Trienti Zsinat lezárásának 450. évfordulóján). Herausgegeben von Peter Walter und Günther Wassilowsky, Münster, Aschendorff Verlag, 2016, 569 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Bd. 163). ISBN 978-3-402-11587-9

Bitskey István